

Jeugdliteratuur en didactiek

Lezen is

lui in bed blijven liggen
en tegelijkertijd
een wereldreis maken
langs kusten en steden
die nooit hebben bestaan
Het is – en, hup je bent er al! –
een sprong maken
van vis tot roos tot maan
Lezen is
je eigen fantasie
masseren door de rug te kraken
van een ongeopend boek
alleen, in je eigen kamer
heel dicht bij iemand raken
die je nooit hebt ontmoet

Het is
je mogen verliezen in een ander
om zo te vinden: jezelf
Het is niet hoeven kiezen
tussen een astronaut, een elf,
een courtesane, een circuskind,
een mier, een robot,
een bankdirecteur, een pionier
uit een vergeeld verleden
Lezen is
wel duizend levens leven
Het trekt je de straat op,
laat je de achterkant van huizen
en huilen zien
Het is een training in empathie
een competitie tegen je vooroordelen
gymnastiek voor je vermogen
te kijken met nieuwe ogen
Het is eigenlijk geen beelden nodig hebben
want lezen is
- nog voor de lichten zijn gedoofd -
een film zien
In je eigen wereldbolle hoofd

Maud Vanhauwaert (2025). www.deboon.be

Jeugdliteratuur en didactiek

Handboek voor vo en mbo

Tweede editie

Iris Kamp

Janneke de Jong-Slagman

Peter van Duijvenboden

(auteurs en eindredactie)

Susan Beckers

Bart Bijl

Yvette Jansen

Marijke Potters

Aalt Prins

Margriet Smits

Frits Criens (eerste druk)

(co-auteurs)

Boom

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via www.boomstudent.nl toegang tot het online materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan deze tweede editie. Na activering van de code is het online materiaal twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende editie geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken. Ben je docent? Dan heb je jouw activeringscode per e-mail ontvangen. Deze code activeer je op boomdocent.nl.

Omslagontwerp: Merel Brouns, Utrecht
Opmaak binnenwerk: Holland Graphics, Amsterdam

© 2026 Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining and machine learning for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of Boom Uitgevers.

ISBN 978 90 2447459 2

NUR 842

www.boomstudent.nl

www.boom.nl/hogeronderwijs

Voorwoord

In 'Het beslissende boek' (1984) schrijft Kees Fens, die als een van de weinige literatuurcritici zowel jeugdliteratuur als boeken voor volwassenen recenseerde, over vier perioden in het leven van lezers. Vooral over de tweede fase is hij, zacht uitgedrukt, weinig enthousiast:

Over de tweede periode die ik tussen het twaalfde en het vijftiende à zestiende jaar situeer, kunnen we zeer kort zijn. Er valt niets over te zeggen, omdat er niets in gebeurt. Dat is een groot probleem voor alle opvoeders. Men verklaart dat door er op te wijzen dat er bepaalde soorten boeken ontbreken. Dat geloof ik niet; ik denk dat het andere oorzaken heeft, maar ik laat me daar niet over uit. In ieder geval, de jeugdboeken blijven gesloten in de kast staan.
(Fens, 1984, p. 24)

Jongeren in de leeftijd van 12 tot 16 jaar zijn volgens Fens moeilijk te bewegen tot lezen. Het is een periode waarin ze andere dingen aan hun hoofd hebben. Dat was in 1984 zo en dat is nu meer dan ooit het geval. De internationale PISA-onderzoeken uit 2018 en 2022 (Gubbels et al., 2019; Meelissen et al., 2023) laten zien dat vijftienjarige Nederlandse jongeren steeds minder gemotiveerd zijn om te lezen. Ook zijn er grote zorgen over hun leesvaardigheid. Aan het aanbod lag het in 1984 niet, aldus Kees Fens, en dat is vandaag de dag ook zeker niet het geval. Er verschijnen prachtige boeken met spannende, goed geschreven verhalen met personages die volop mogelijkheden tot identificatie bieden. Aan goede intenties van ouders, leerkrachten en andere bemiddelaars is evenmin gebrek, getuige de vele inspirerende leesbevorderingscampagnes van de afgelopen jaren.

Iedereen is ervan overtuigd dat lezen belangrijk is, juist ook voor jongeren in een fase waarin ze zich in versneld tempo fysiek, emotioneel en cognitief ontwikkelen. Onderzoek laat zien dat het lezen van boeken aan al die ontwikkelingen een belangrijke positieve bijdrage kan leveren (zie bijvoorbeeld Leesmonitor – Het Magazine, 2017). Leraren in het voortgezet onderwijs zien het dan ook als hun taak een bijdrage te leveren aan

het bevorderen van het leesplezier en de leesbereidheid van hun leerlingen. De praktijk is echter weerbarstig. De klassen zijn groot en divers samengesteld en de literaire competentie van de leerlingen vertoont een waaier van niveaus. Docenten willen inspireren, activeren, verdiepen en begeleiden, maar moeten dat meestal voor een groot deel doen vanuit de eigen leeservaringen in de jeugd of vanuit de boekenkennis die ze tijdens de opvoeding van hun eigen kinderen hebben opgedaan, omdat er in hun opleiding niet altijd genoeg structurele aandacht voor jeugdliteratuur was. Daardoor ontbreekt het hun vaak aan voldoende inzicht in de leesontwikkeling van kinderen en jongeren, het hedendaagse boekenaanbod en bruikbare werkvormen om het literatuuronderwijs in de onderbouw van het voortgezet onderwijs vorm te geven.

Dit handboek is een onmisbare handleiding voor structureel lees- en jeugdliteratuuronderwijs in de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het mbo. Het boek is ontstaan in de praktijk. Bevlogen en deskundige docenten van verschillende lerarenopleidingen hebben de handen ineengeslagen om het lezen van jeugdliteratuur met dit rijke handboek goed op de kaart te zetten. Op basis van onderzoek naar de geschiedenis en de didactiek van de jeugdliteratuur, de jeugdliteratuurkritiek en de leesontwikkeling van jongeren geeft het boek vele interessante en stimulerende voorbeelden van lessen, opdrachten en toetsvormen. Enthousiaste leraren die het belang van lezen onderstrepen, kunnen met dit handboek de uitdaging aangaan om na al die jaren het ongelijk van Fens te bewijzen. Het boek biedt de kennis van en het inzicht in (de didactiek van) de jeugdliteratuur die nodig zijn om ervoor te zorgen dat de periode tussen 12 en 16 jaar er een wordt waarin jongeren met veel plezier jeugdboeken lezen!

Cor Geljon, literatuurdidacticus

Helma van Lierop-Debrauwer, jeugdliteratuurwetenschapper

Inhoud

Inleiding	11
Leeswijzer	13
Online studiemateriaal	14
DEEL 1 Jeugdliteratuur	15
1 Wat is jeugdliteratuur?	17
1.1 Inleiding	18
1.2 Wat verstaan we onder literatuur?	18
1.2.1 Originaliteit versus voorspelbaarheid	21
1.2.2 Samenhang	22
1.2.3 Interne logica en geloofwaardigheid	23
1.2.4 Gelaagdheid en open plekken	23
1.2.5 Inzet van literaire technieken	25
1.2.6 Concluderend	25
1.3 Wat verstaan we onder <i>jeugdliteratuur</i> ?	26
1.4 Het onderscheid tussen jeugdliteratuur en volwassenenliteratuur	29
1.5 Het literaire gehalte van jeugdliteratuur	30
1.6 De verschillen tussen proza (fictie en non-fictie) en poëzie	33
1.7 De schrijversintentie en de functies van literatuur	36
1.7.1 De functie ontspanning	38
1.7.2 De functie taalontwikkeling	38
1.7.3 De functie informatie	39
1.7.4 De functie emotie	39
1.7.5 De functie zingeving	40
1.7.6 De functie creativiteit	41
1.7.7 De functie esthetiek	42
2 Jeugdliteratuur door de eeuwen heen	45
2.1 Inleiding	46
2.2 Jeugdliteratuur en kindbeelden	47
2.2.1 Lang geleden	48
2.2.2 Een verlicht kindbeeld	50

2.2.3	Een romantisch kindbeeld	52
2.2.4	Een burgerlijk kindbeeld	55
2.2.5	Nieuwe kindbeelden?	59
2.2.6	De tweede helft van de twintigste eeuw	63
2.2.7	De eenentwintigste eeuw	71
2.3	Klassiekers	81
2.3.1	Soorten klassiekers	82
2.3.2	Adaptatiestrategieën	85
2.3.3	De verschillende gedaanten van een boek	88
2.3.4	Nieuwe manieren van bewerken	90
2.4	Genres	92
2.4.1	Epiek - Fantasieliteratuur	92
2.4.2	Epiek - Realistische verhalen	96
2.4.3	Lyriek - Vele verschijningen	102
2.4.4	Dramatiek - Toneel- en theaterteksten	107
2.4.5	Manieren van indelen	110
3	Jeugdliteratuur waarderen	113
3.1	Inleiding	114
3.2	De leesontwikkeling	114
3.2.1	Leesfasen van Bühler	115
3.2.2	Leesattitude en ego-ontwikkeling	116
3.2.3	Conclusie	124
3.3	Leeshoudingen en lezerstypen	124
3.4	Bemiddelen en waarderen	126
3.4.1	Uitgevers	128
3.4.2	Recensenten	130
3.4.3	Nog meer nieuwe media	136
3.4.4	Vakjury's en publieksjury's	137
3.5	De polysysteemtheorie	141
3.5.1	Jeugdliteratuur als systeem	143
	DEEL 2 Didactiek	145
4	Het belang van leesbevordering en literatuureducatie	147
4.1	Inleiding	148
4.2	Leesbevordering en literatuureducatie	148
4.2.1	Leesbevordering en taalvaardigheid	151
4.2.2	Leesbevordering en literaire competentie	153
4.2.3	Leesbevordering, persoonsvorming en burgerschap	159

4.3	Het belang van een doorgaande lijn in leesbevordering en literatuureducatie	163
4.4	De doorgaande leeslijn en literatuureducatie in kerndoelen, eindtermen en referentieniveaus	165
4.4.1	Kerndoelen	166
4.4.2	Eindtermen	167
4.4.3	Lezen in het mbo	167
4.4.4	Referentieniveaus	169
4.4.5	Literatuur in de kennisbasis van de tweedegraadsleraaropleiding Nederlands	169
5	De Leescyclus	173
5.1	Inleiding	174
5.2	Doelen jeugdliteratuuronderwijs	174
5.2.1	Wetenschappers over jeugdliteratuur in het onderwijs	174
5.2.2	Van inzichten naar concrete doelen van jeugdliteratuuronderwijs	177
5.2.3	Jeugdliteratuuronderwijs en taalvaardigheid	179
5.3	Didactiek voor stimulerend jeugdliteratuuronderwijs: De Leescyclus	180
5.3.1	De Leescyclus	182
5.3.2	Inspireren	185
5.3.3	Kiezen	191
5.3.4	Lezen	198
5.3.5	Verdiepen	208
5.4	Thematisch jeugdliteratuuronderwijs met De Leescyclus	216
5.4.1	Lessen rondom een thema	216
5.4.2	Samenhang met andere vakgebieden	218
6	Literaire competentie en lesactiviteiten	225
6.1	Inleiding	226
6.2	Typen literatuurdocenten	226
6.3	Lesactiviteiten	228
6.3.1	Samenhang binnen het leergebied Nederlands	228
6.3.2	Mondelinge activiteiten	228
6.3.3	Schriftelijke activiteiten	241
6.3.4	Creatieve activiteiten	245
6.3.5	Kijk-, luister- en leesactiviteiten	252

7 Het vak jeugdliteratuur toetsen	259
7.1 Inleiding	260
7.2 Overwegingen om wel of niet te toetsen	260
7.3 Leesmonitoring	261
7.4 Formatieve evaluatie	264
7.4.1 Niveautest	266
7.4.2 Boekkeuzes en boekbeoordelingen	267
7.4.3 Leesportfolio	267
7.4.4 Literaire gesprekken	268
7.4.5 Voordelen van formatieve evaluatie	271
7.5 Summatieve toetsing	272
7.6 Aandachtspunten voor toetsing	273
7.6.1 Wat toets je?	273
7.6.2 Hoe toets je?	279
Jeugdliteratuur en andere fictiewerken	281
Literatuurlijst	289
Illustratieverantwoording	303
Begrippenlijst	309
Over de auteurs	315

Inleiding

Het was lief van Dylan dat hij zei dat ik alle boeken uit heb en eigenlijk heeft hij nog gelijk ook. Er zijn miljoenen boeken die ik niet gelezen heb, maar ik denk niet dat er iets in staat wat ik nog niet weet. Alle goede boeken heb ik uit. Een goed boek kan alleen maar geschreven zijn door de schrijver die het heeft geschreven. Dat niemand anders in de wereld het kan schrijven, bedoel ik, op die manier en met die gedachten. In een goed boek blader je terug, omdat je de mooie zinnen van een schrijver nog een keer wilt lezen. Of om een belangrijke gedachte te herkauwen.

En dan heb je ook nog slechte boeken en dat zijn boeken die iedereen zou kunnen schrijven, en vaak nog een stuk beter ook, als iedereen daar zin in zou hebben. Zelfs ik zou het kunnen. En beter. Door een slecht boek ga je met een rotgang heen. Omdat je alleen maar wilt weten hoe het afloopt of hoopt dat het gauw afgelopen is. Over zo'n boek hoef je niet na te denken, niet voor je eraan begint, niet als je het leest en niet als je het uit hebt.

(Kuyper, 2019, pp. 45-46)

In het voorgaande fragment is Sallie Mo aan het woord, de hoofdpersoon uit Sjoerd Kuypers roman *Bizar* (2019). Voor Sallie Mo zijn boeken van levensbelang. Ze verrijken haar leven, ze geniet van lezen en leert nadenken over wat ze leest. Helaas geldt dit niet voor alle jongeren. Veel leerlingen vinden lezen saai en het schoolvak Nederlands ook. Nederlands heeft een slechte reputatie. Dat is geen wonder, want op veel scholen is het vak in de loop der jaren uitgekleed. Met het accent op instrumentele onderdelen als spelling en grammatica komt de inhoud er bekaaid af. Nederlands lijkt er vooral op gericht de andere vakken te ondersteunen en is verworden tot een vaardighedenvak.

De urgentie om de negatieve tendens om te buigen zien we nu overal. Veel docenten en instituties willen met bevlogenheid en kennis van zaken het vak Nederlands nieuw leven inblazen. Aandacht voor de inhoud van het vak betekent aandacht voor jeugdliteratuur. Onderwijs in jeugdliteratuur heeft de potentie een feest te zijn, te inspireren, te vormen en uit te dagen.

Lector Wenckje Jongstra benadrukt het niet te onderschatten belang van jeugdliteratuur als volgt:

We weten steeds beter wat de immense kracht is van de geletterde omgeving op de vorming van een kind: empathisch vermogen, kritisch vermogen, identiteitsvorming, concentratie, verstillig, wereldwijsheid, taalvermogen en woordenschat. Vaardig zijn in lezen is niet alleen kwalificerend, maar belezenheid en het delen van leeservaringen leiden tot socialisering en tot persoonsvorming. Het is mijns inziens het cement van synergetisch leren. Dat vraagt wel van leraren en van scholen een leescultuur.
(Jongstra, 2016, p. 24)

Kort samengevat komt het erop neer dat de auteurs van dit boek persoonlijke en sociale vorming willen stimuleren door jeugdliteratuur een belangrijke positie te geven binnen het vak Nederlands. Ze willen hun studenten uitdagen, verrijken en kritisch leren denken – en zouden het liefst zien dat jeugdliteratuur ook buiten het schoolvak Nederlands een grote plaats krijgt.

Nederlands kan weer betekenisvol worden als het gevuld wordt met bijzondere verhalen van eigenzinnige schrijvers, rijke teksten, humoristische gedichten en mooie romans, en wanneer dat alles gericht is op de vorming van leerlingen. Nancie Atwell (winnares van de 2015 Global Teacher Prize) wist het wel: ‘Stories are the teacher’s superhero-power’ (Atwell, 2015).

Gelukkig zien we dat het schoolvak Nederlands nu in beweging komt: verhalen en rijke teksten krijgen een centralere plaats binnen het schoolvak. Samenhang en leesvoldoening zijn belangrijke thema’s, evenals het verwerven van inzicht in en kennis over jezelf, de ander, de wereld en andere culturen. In een tijd van oneliners en gemakkelijke oplossingen gedijt de polarisatie. De tragere wereld van het verhaal kan tegenwicht bieden – en dat is geen luxe, maar noodzaak.

Dit boek sluit aan bij deze ontwikkelingen. Het geeft antwoord op de prangende vraag hoe je kinderen en jongeren aan het lezen kunt krijgen, en het wil laten zien hoe veelzijdig jeugdliteratuuronderwijs kan zijn en wat de kracht ervan is, zowel in het voortgezet onderwijs als in het mbo.

Bijna alle auteurs van dit boek zijn docent aan een lerarenopleiding Nederlands en staan onderwijs voor waarin literatuur een belangrijke plaats inneemt. Zij misten een handboek dat toegesneden is op het tweedegraads-

gebied: bestaande wetenschappelijke handboeken over jeugdliteratuur hebben geen aandacht voor de onderwijspraktijk, zoals in het hbo noodzakelijk is, terwijl jeugdliteratuurboeken voor de pabo vanwege de beoogde leeftijdsgroep ongeschikt zijn. Dit boek voorziet in die leemte. Het heeft een beknopte theoretische basis en een adequaat praktijkdeel om docenten en studenten in het hbo en het hele tweedegraadsgebied te inspireren en te ondersteunen. De eerste druk bleek succesvol; deze tweede, uitgebreide druk honoreert de actuele maatschappelijke ontwikkelingen en heeft bovendien aandacht voor andere genres dan het proza. Poëzie kun je op straat tegenkomen en een tekst kun je ook zingen. Er zit muziek in het vak Nederlands!

Leeswijzer

Jeugdliteratuur en didactiek bestaat uit twee delen: een theoretisch deel en een deel dat gericht is op de praktijk.

Deel 1, 'Jeugdliteratuur', is het theoretische deel en bestaat uit drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk, 'Wat is jeugdliteratuur?', maak je kennis met basisbegrippen en -uitgangspunten die je nodig hebt om de stof goed te kunnen begrijpen.

In hoofdstuk 2, 'Jeugdliteratuur door de eeuwen heen', wordt in grote lijnen de geschiedenis van de jeugdliteratuur in Nederland behandeld. Opvoedingsidealen en kindbeelden oefenen invloed uit op jeugdboeken en veranderen in de loop van de tijd. Het is goed om je daarvan bewust te zijn en kritisch te kijken naar overtuigingen van auteurs en opvattingen van bewerkers van verhalen. Komen die overeen met jouw overtuigingen, of juist niet?

In hoofdstuk 3, 'Jeugdliteratuur waarderen', gaat het over de leesontwikkeling van kinderen. Wat waarderen ze in welke fase? Bemiddelaars – onder wie docenten – spelen een grote rol in de receptie van jeugdliteratuur. Waarop baseren zij zich als zij een boek kiezen? Lezen zij recensies, hechten zij waarde aan prijzen en bekroningen? Op grond waarvan besluiten zij een boek al dan niet aan jongeren aan te bieden?

Deel 2, 'Didactiek', gaat over de praktijk van het onderwijs en bevat vier hoofdstukken. Je kunt als docent een enthousiaste lezer zijn, maar hoe krijg je je leerlingen zo ver dat zij ook van een boek gaan genieten? Gerrit Komrij zei eens: 'Van alle redenen om een boek te lezen is plezier wel het meest in ongenade geraakt' (Komrij, 1986, p. 19). Dat is ernstig. Het praktijkdeel gaat uit van leesplezier en stelt de leerling centraal bij het ontwikkelen van diens literaire competentie.

Hoofdstuk 4, ‘Het belang van leesbevordering en literatuureducatie’, gaat over hoe het lezen van literatuur een centrale plek verdient in het onderwijs: voor de taalontwikkeling, de ontwikkeling van de literaire competentie en in het kader van persoonsvorming en burgerschap. Een doorgaande leeslijn zorgt ervoor dat leesbevordering en literatuureducatie een structurele plek krijgen in het onderwijsprogramma. Ook komen formele kwesties zoals kerndoelen, eindtermen en de landelijke kennisbasis voor de leraar in opleiding aan de orde.

Hoofdstuk 5, ‘De Leescyclus’, is de kern van het praktijkdeel. Je leert allereerst de acht doelen van jeugdliteratuuronderwijs kennen. Vervolgens maak je kennis met De Leescyclus, een didactische aanpak waarbij uitgegaan wordt van leesplezier, maatwerk en ervaringsgerichte didactiek. De cyclus kent vier fasen die achtereenvolgens uitgebreid besproken en toegelicht worden. Tot slot krijg je inzicht in thematisch jeugdliteratuuronderwijs en op welke manier je jeugdliteratuur kunt inzetten binnen vakoverstijgend onderwijs.

In hoofdstuk 6, ‘Literaire competentie en lesactiviteiten’, leer je waarom mondelinge, schriftelijke, creatieve en kijk-, luister- en leesactiviteiten belangrijk zijn voor het ondersteunen en bevorderen van de literaire competentie. Je maakt kennis met recente didactische inzichten, maar vraagt je ook af wat voor type literatuurdocent jij bent.

Hoofdstuk 7, ‘Het vak jeugdliteratuur toetsen’, gaat over een relevante kwestie. Leesplezier hebben we hoog in het vaandel, maar past toetsen daar wel bij? De voor- en nadelen ervan worden uitgebreid besproken. Verder komen verschillende manieren van toetsing aan de orde, evenals het samenstellen van een goede toets.

In de ongeveer 320 pagina’s van dit boek krijg je handvatten om zelf een lezende leraar te worden (als je dat nog niet bent) en van leerlingen lezers zoals Sallie Mo te maken. Jij als docent Nederlands bent immers een rolmodel en je kunt de kracht van jeugdliteratuur alleen ten volle in je onderwijspraktijk benutten als je zelf ook leest. Zoals Aidan Chambers zegt: *Readers are made by readers* (Chambers, 1996, p. 382).

Online studiemateriaal

Op boomstudent.nl vind je verwijzingen naar bronnen met aanvullende informatie. Deze bronnen kunnen je helpen je onderwijspraktijk nog beter vorm en inhoud te geven. Ook vind je op de website handige links.